

TERMÉS

„Lázadókkal nem tárgyalok”

Ivánka Imre történész és emlékiratíró,
a szabadságharc ezredese

A Felvidéknek számos olyan kiváló szülötte volt, akik a katonai pályán értek el kiemelkedő eredményeket. Közéjük tartozik a 110 éve elhunyt Ivánka Imre, a magyar szabadságharc honvéde ezredese is. Lexikonaink azonban nemcsak katonaként, hanem politikusként, gazdasági szakemberként, sőt történészként és emlékiratíróként is számon tartják őt. Mielőtt bemutatnánk mint író embert, tekintsük át mozgalmas életpályáját.

Ivánka Imre 1818. december 9-én született a Hont megyei Felsőszemeréden, középbirtokos nemesi családban, Ivánka László főszolgabíró és Péchy Petronella gyermekeként. Középiskolai tanulmányait Sopronban kezdte, majd 1831-től Tulban, a katonai akadémián „nevelkedett”. Itt együtt tanult *Görgey Artúrral*, akivel éltreszülő barátságot kötött. Utásziskolai tanulmányai befejezése után „hadfi” lett a Hessen-Homburg seregre, majd 1838-ban a 12. számú nádorhuszárok hadnagya lett, később főhadnagyi rangban István főherceg hadsegédéeként szolgált.

Tízéves szolgálati idő után, épp újabb kinevezését követően, tapasztalt katonaként megvált régi hadtestétől, s 1848-ban honvéddnek állt a magyar szabadságharc katonái közé. *Batthány Lajos* maga mellé vette őt nemzetőrségi titkárnak, s századosként szolgált tovább. Nagy szerepe volt a honvédség megszervezésénél: a honvédhadsereg területi beosztását tervezte. Az első sorozást négy hadtestre osztotta fel, mégpedig a vácira, kassaira, komáromira és a debrecenire. 1848. augusztus 17-én őrnaggyá léptették elő, s a dunáninneni nemzetőrök parancsnoka lett. Szeptemberben mintegy ötezer emberével csatlakozott a Jellačić ellen harcoló magyar sereghez. A híres *pákozdai csatában* ő vezette a magyar sereg jobbszárnyát, amely megverte a horvátokat. Ezt követően már mint ezredes a feldunai hadtest parancsnokaként harcolt.

Kossuth 1848 októberében, a schwechati csata előtt Windischgrätzhez küldte őt ultimátumával, azonban visszafelé jövet Ivánkát elfogták, s a szabadságharc végéig fogságban tartották Bécsben, illetve Königsgrätzben. A letartóztatása előtti találkozáson mondta Windischgrätz Ivánkának: „Lázadókkal nem tárgyalok!”. Ivánkának lehetősége lett volna visszatérnie a szabadságharc előtti helyére, de ezt nem vállalta, s ezért is került sor letartóztatására. A szabadságharc után kegyelmet nyert, s visszavonult birtokára, később pedig a politikai és a gazdasági életbe. Pest vármegye tiszteletbeli főjegyzője, majd a dunapataji körzet országgyűlési képviselője lett. Országosan is jelentős tevékenységet fejtett ki: egyik alapítója volt a *Magyar Dunagőzhajózási Társaságnak*, vezérigazgatója az *Északkeleti Vasútnak*; meghonosította Magyarországon a *Vöröskereszteszerveletet*, alapítója lett az *Országos Honvédegyeletnek*, világi elnöke volt az *Evangelikus Egyetemes Gyámintézetnek* stb.¹

Máriabesnyőn halt meg 1896. július 27-én. Utolsó kívánsága az volt, hogy fekete magyar díszben, a Johannita-rend palástjában tegyék a ravatalra, koporsójára pedig negyvennyolcas ezredesi csákóját, kardját és tábori övét helyezték.²

Irodalmi munkássága

Ivánka Imre cikkei, tanulmányai többek közt a *Gazdasági Lapokban*, a *Vasárnapi Ujságban*, a *Honban* és az *Igazmondóban* jelentek meg.³ Országgyűlési beszédeit a *Naplóban* közölték. Jegyzi továbbá a *B. Eötvös József, Kubinyi Ferencz és Ivánka Imre országgyűlési beszédek* (Pest, 1861) című munkát.

¹ *Csáky Károly*: Honti arcképcsarnok. Dunaszerdahely, 1998.; *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Hont megye és Selmeczbánya sz. kir. város. Bp. (1906).

² (-): Egy huszártiszt a főrendházban. <http://talal.kurzor.hu>; *Bona Gábor*: Tábormok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–1849. Bp. 1987.

³ *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. (CD változat)

A Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona történeti és emlékiratíróként tartja számon Ivánkát. Fő műveként említi *A magyar hadsereg mint szervezendőnek elképzelve* (1861), a *Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben...* (1881) és *A népfelkelésről* (1884) írt munkáit.⁴

A *Magyar Életrajzi Lexikon*⁵ mint honvéd ezredest és politikus mutatja be földinket. Az említett munkákon kívül még jegyzi a *Gőzhajózás a magyar Dunán tájékozásul* (Pest, 1862) című Ivánka-művet.

Ivánka Imre, az emlékiratíró

Ha elfogadjuk a *Magyar Irodalmi Lexikon* ama megállapítását, hogy az emlékirat „műfajilag a napló és a történetírás között elhelyezkedő, a szerző személyes élményeiről beszámoló írói mű, melyben az író – ellentétben az önéletrajzzal – elsősorban nem önmagával, hanem azokkal az eseményekkel foglalkozik, melyeknek részese vagy tanúja volt”, akkor Ivánka Imrét is az emlékiratírók közé sorolhatjuk. Igaz, írói vénája nem hasonlítható egy Kemény Zsigmondéhoz, Bethlen Miklósihoz, Rákócziéhoz vagy Kossuthéhoz, a *Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig* (Budapest, 1881) című munkája alapján mégis méltán megilleti őt a hely emlékiratíróink sorában.

Annak ellenére, hogy könyve hadtörténeti szempontból talán értékesebb, mint az irodalom oldaláról közelítve, érdemes foglalkoznunk vele. Hisz – a megannyi aprólékos hadügyi leírás és elemzésen túl – számtalan olyan passzusa van a kötetnek, amely jól megírt, értékes és értelmes, élvezhető és tanulságos jellem- és társadalomrajz is egyben. Ivánka kitűnően jellemez olyan ismert személyiségeket, mint *Széchenyi István*, *Görgey Artúr*, *Kossuth Lajos* és mások; jól látta bizonyos összefüggéseket, s nem fukarkodik az önkritikával sem. A visszaemlékezések árnyaltabbá teszik a szabadságharc eseményeiről, mozzanatairól alkotott képünket, pontosítják történeti ismereteinket stb.

Széchenyit idézve

Ivánka tehát 1848. július elsejétől Batthány Lajos titkáráként teljesített szolgálatot. Ez idő tájt ismerkedett meg Széchenyivel is. Egy alkalommal a képviselőházban találkoztak, ahol épp a hadsereg szükségleteinek megadását és a haderő gyarapítását tárgyalták. Emlékirataiban Ivánka így idézi a találkozást: „*Széchenyi egy csoport képviselővel a verandán vitatkozott, állítván, hogy sem fegyver, sem ló, sem alkalmas tiszt nincsen... s engem megpillantva, felém fordul: »Itt van Ivánka, ez katona ember, kérdezzék meg őt.« Elmondtam a fegyverekre, fegyvergyárra, az ujonczok begyakorlására vonatkozó nézetimet, – bele szólt – »de lovakat, ágyuba alkalmas lovakat csak nem teremthet« – Bocsánatot kérek, van itt alkalmas ló elég, de azokat a vásárokon, remunda áron nem adják; itt vannak a fuvarosok, kiknek 6-10-20 erős lovuk van, itt vannak a nagy urak, kiknek szintén nagy erős lovaik vannak, ezektől kettőt, négyet kell elvenni és azok értékét megfizetni. Excellentiádnak igen szép nagy lova van Pesten, azt vélem, ha meg fog kérteni, kettőt át fog adni a hadseregnek. »Ez rablás, ez a tulajdonjog sértése« mondta, s nagy izgatottságban távozott. Ekkor beszéltem utolszor Széchenyivel.”⁷*

Windischgrätz, Kossuth, Görgey az Ivánka-emlékiratban

Ivánka Imre Prága elfoglalásában még Windischgrätz követeként vett részt, ám nem sokkal ezután Pestre kérte áthelyezését. Windischgrätz sajnálatát fejezte ki, hogy a frissen kinevezett százados elhagyja a hadsereget. Minderről az alábbiak olvashatók a memoárban: „*17-én reggel az ultimatum kézbesítésével én lettem megbízva, és vittem azt egy trombitás kíséretében a városba (...). Délután megadta magát Prága feltétlenül. Herczeg Windischgrätz mind a várossal, mind a lakosokkal és tanulókkal kiméletesen járt el.*

A város megszállása után néhány napra osztatott szét azon halmaz levél, amely a lázadás alatt Prágába érkezett; e levelek közt volt június 15-éről keltezett kinevezésem is – századosnak a 2-ik honvédszázalóhoz. Haladék nélkül jelentettem magamat – szolgálati uton – előljáróimnál és kértem az engedelmet távozásra; részben gratuláltak, többen helytelenítették lépésemet; Windischgrätz sajnálatát fe-

⁴ Csanda Sándor (főszerk.): Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Bratislava, 1981. 54. old.

⁵ Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon I–II. Budapest, 1967–1969.

⁶ Benedek Marcell (főszerk.): Magyar Irodalmi Lexikon A–K. Budapest, 1963. 289. old.

⁷ Ivánka Imre: Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 július végétől október végéig. Budapest, 1881. 9. old.

jezte ki, hogy a hadsereg szolgálatát elhagyom. Magyar vagyok, ott szolgálni kötelességem – volt válaszom.”⁸

Ivánkát szoros barátság fűzte Kossuthhoz. Az alábbiakban arról ír, hogy a nagy politikust már régebben ismerte, s egyik találkozásukon épp Görgeyt hozta neki szóba: „Kossuthot azelőtt is láttam, néhányszor beszélni hallottam Pozsonyban – a halászkapu melletti házban levő országgyűlési clubban – be is lettem neki mutatva, de nem gondolom, hogy erre emlékezett és engem ismert volna. Irószobájában, dolgozó asztala mellett ülve fogadott; szellemes tekintetét reám szegezve, beszélgető modorban kérdezett ki, végre azt mondá: »Pénc van és lesz, de ember, de ember, kit bízunk meg?«”

Az Augustin-féle lapos gyujtacsok részint Wienerneustadt mellett készülnek, részint az onnan szállított anyagból a csapatoknál csináltatnak; hengeralaku gyujtacsgyár csak egy van az egész monarchiában, Prágában. Egy embert tudok, a győri honvédszászlóaljhoz lett századosnak kinevezve; ő tanult katoná és chemicus, ez Görgey Arthur, ez lenne a feladat ezen részével megbízandó...“⁹

Ivánkának nagy érdeme volt, hogy Görgeyt az ő tanácsára bízták meg a fővezérséggel. Memoárja lapjain így jellemezte a hadvezért: „Görgeyt 14 éves koromtól ösmerem. Együtt voltunk 4 évig a katonai intézetben – mindig első volt, mindig szerettük, tisztelték tanulóitársai; a magyar gárdánál a legkitünőbb, s a hadi tudományokban a legműveltebb tisztek közé tartozott; (...) Cynikus szegény, de független, büszke (...) Ily férfiak nem árulók.”¹⁰

Együtt járt Ivánka Görgeyvel Kossuthnál azután, hogy soron kívül őrnagyká neveztek ki őket. Az 1848 augusztus végi találkozásról így idézi az emlékiratban: „A nádornál és a miniszterelnöknél Kosztolányival megköszöntük kinevezésünket; Görgeyvel Kossuthhoz mentem és kijelentettük, hogy: látjuk, miként a mozgató erő az országban leginkább ő maga, és miután mireánk nem mindennapi hatáskör ruházottat, a kormány iránti engedelmességünk kijelentése mellett kötelességünk azt is nyilvánítani, hogy mi zászlóinkra írjuk »V. Ferdinánd és az 1848-iki alkotmány«, s ennek minden megatamadója ellen teljes odaadással működünk, de mint katoná emberhez illik, ezen szavunk mellett megmaradunk s e határon sem innen, sem túl nem lépünk. Kossuth szintén sajátosságosan fogadott; meglehet, hogy a kinevezés s a csapatok ekkénti szervezése nem bírta tetszését, azonban melegebb lett és azzal bocsátott el: »Jelszavunk az ő jelszava.«”¹¹

A táborból, a csapatmozgások színtereiről is részletesen ír Ivánka. Minket elsősorban azonban a Görgey-vonatkozások foglalkoztatnak. Éppen ezért egy ilyen részt idézünk újra: „Megjött Görgey Arthur is a táborba és átvette az előcsapat parancsnokságát; kimentem hozzá, Bruck előtt, a Lajta inenső oldalán egy kocsmá kis szobájában értekeztünk hosszabban az eddig történetekről; ő értesített, hogy ezredesekké vagyunk kinevezve, és hogy a fővezérség átvételére, reám gondolnak, mert Móga cunctator.

Beszélgetésünk eredménye az volt, hogy úgy mint Pesten, itt és ezental is jelszavunk »V. Ferdinand és az 1848. alkotmány – sem több, sem kevesebb«; hogy a fővezérség, ha majd bekövetkezik annak ideje, mást nem, mint Görgeyt illeti. Ha majd engedik a körülmények, 10-12000 – ha lehet több – főből álló hadtestet alkotunk s ennek vezénylétét én veendem át, a mely nem fog szétforgácsoltani, hanem képezendő azon gárdát, a mely a döntő perczben lép fel a csatában.

Ezzel elváltunk. Én Köpcsénybe küldtettem és átvettem ott a sereg jobb szárnyát; most már, ha jól emlékezem, régi csapatomból senki sem volt mellettem, csak Rajner Pál.”¹² Rajner Pál egyébként szintén Hont megyei volt, akárcsak Ivánka, s ma a lonti temetőben látható a sírhelye.

Fővezér – Ivánka vagy Görgey

A szakemberek és a politikusok közül sokan valóban Ivánkában látták a magyar hadsereg leendő fővezérét. Gracza György A magyar szabadságharc története című könyvében Mészáros Lázár emlékirataiból idézi az alábbiakat: „Legyen szabad itt a derék Ivánkáról, kiben sok tudomány, sok katonai képesség, akarat és erély rejlett, sajnálattal megemlékeznem. Örömmel teszem ezt, mivel benne oly hazai reményt láttam fölsérdülni, aki aligha Görgey helyét el nem foglallandja, ha Kossuth Görgeyt csak azért, mert Ivánka Bathhány által protegáltatott, a sereg élére föl nem tolja.”¹³

⁸ Ivánka: i. m. 1881. 5. old.

⁹ Uo. 1881. 7–8. old.

¹⁰ Uo. 1881. 53. old.

¹¹ Uo. 1881. 13. old.

¹² Uo. 1881. 30–31. old.

¹³ Gracza György: Az 1848/49-i magyar szabadságharc története I–IV. Bp., 1897–98. 58. old.

Az idézett Ivánka-memoárból azonban az is kederül, hogy ő valójában nem akart fővezér lenni, s ebben Görgeyvel is megegyezett. Sajnos, egynéhányan árulónak is nevezték Ivánkát, mivel elfogatása egybeesett Windischgrätz ama felhívásával, amely után a magyar tisztek egy csoportja otthagya az országot. Ő erre is válaszolt emlékiratában, megjegyezve, hogy ha a sok bizonyítás, nemes cselekedet után is „gyanusítás rágódik becsületén, ez oly csapás amelynek elviselésére nagy önmegtartóztatás kell”. Majd így folytatja elmélkedését: „De hagyján; a keserűséget már leküzdöttem! A magyarnak rut szokása mindent és mindnekít gyanusítani, a mit nem ért, és a ki kedvében nem jár; s tulajdonsága édes testvére azon vak bizalomnak, a mellyel ragaszkodik azokhoz, a kik ábrándjaink eszményképeit csillogtatják előtte és húságának hizelegnek. Gyermeteg felfogás.”¹⁴

Amit Ivánka a börtönből üzent

Ivánka Imre börtönideje alatt is nyomon követte – amennyire tehetette – a szabadságharc eseményeit. Szinte megérezte, hogy az orosz cár csapatai segítségével majd leverik a magyar nép szabadságért vívott küzdelmét. Rabtársainak tartott előadásában így fejtette ki szomorú vízióját: „Tekintsetek a földabroszra és látni fogjátok, hogy nyugatra németek, északra szlávok, keletre latinok, délre szlávok és latinok szomszédjaink. Minden népfaj egyenkint tízszerre számosabb nálunknál. Nem azért mondom, hogy ijesztgessenek, nem, hanem azért, hogy oda mutassak: mi nagy szükségünk van az egyetértésre és óvatosságra.

Legnagyobb ellenségünk: saját magunk erejének tulbecsülése, végeredményben oly káros lehet, mint a milyen lenne a meghunyászkodás; mindkettőtől őrizkedjünk.”¹⁵

Az emlékirat erényei – Ivánka szelleme szülőföldjén

Hosszan idézhetnénk még Ivánka Imre memoárjából. Hisz pályája során, de főleg 1848 mozgalmas napjaiban számtalanszor találkozott Kossuthal, Görgeyvel és másokkal. Termékenyítő eszmecserékre került ilyenkor sor. A „négyhavi” hadseregbeli szolgálatot összefoglaló visszaemlékezésnek nagy üzenetei, ma is megszívlelendő tanulságai vannak. Ugyanakkor nem is fásasztó s nem is unalmas történelmi olvasmány. Ivánka tapasztalataira, hadüggel kapcsolatos véleményére nem véletlenül volt kíváncsi később maga Deák Ferenc, a haza bölcse is.

Ivánka Imrét tehát érdemes újra felfedeznünk, írói munkálkodását számon tartanunk – szülőföldjén is. Szülőfalujában falunap keretében idézték szellemét, méltatták munkásságát. 2003-ban Felsőszemeréden, s a volt Ivánka-kúria helyén épült iskolán emléktáblát is állítottak tiszteletére. Ezen az alábbi szöveget olvassuk: „Ezen a helyen, a volt családi kastélyban született 1818. december 9-én IVÁNKA IMRE a Magyar Vöröskereszt országos szervezetének elnöke és az 1848/49-es szabadságharc ezredese.” A táblán sajnos tévesen szerepel Ivánka halálzási éve: 1896 helyett 1869-et írtak.

Csáky Károly

Éder Gyula szalontai festményeinek kálváriája

Megkésve jutott el hozzám a Honismeret 2006/2-es száma, amelyben Balassa Zoltán kassai közíró városa jeles képzőművész szülőltének, Éder Gyulának az életútját vázolta föl. A századfordulón s a XX. század eleji négy évtizedben munkálkodó portréfestőről kevésbé ismert adatokat tett közzé. Szót ejtett arról is, hogy a Benczur Gyula tanítványaként számon tartott művész „első, egész alakos arcképe Kossuth Lajosról készült Debrecen város rendelésére (1905). Egy évre rá Boeckai István, majd a következő évben Arany János egész alakos arcképét készítette el Nagyszalonta város megrendelésére.” Nos, eme utóbbi tömör megjegyzést kívánom e két mű elő- és utóéletének ismertetésével kiegészíteni.

A bölcsőhely népe és vékony értelmiségi rétege akkor döbbsent arra a veszteségre, ami nótáriusának kényszerű helyváltztatásával érte, amikor már nem volt közöttük. Hívják scholájuk rektorának, or-

¹⁴ *Ivánka*: i. m. 1881. 43. old.

¹⁵ Uo. 1881. 47. old.

szággvülési követnek választanak: róla nevezik el azt az utcát, ahol a szalmatetős szülőház állott, s azt a gyümölcsöskertet, ahol korábban ő maga "ültetett és oltott". Azonban ragaszkodásuk első jele nem az említettek között keresendő, hanem ama tanácsi határozatban, amely kimondotta: ha már személyében nem, legalább arcképe által legyen közöttük. Nagyszalonta főbírája, Mezey Ferenc 1856-ban levelében kéri a költőt, engednie meg, hogy arcképét a tanácsterem számára elkészíttethessék. A nehezen megszerzett beleegyező válasz birtokában az akkori évtizedek legkiválóbb portrétistájához, Barabás Miklóshoz fordultak, aki még ez év augusztusában elkészítette a szakértők által is legsikerültebbnek, hűségnek minősített olajfestményt.

A 125x100 cm nagyságú alkotást 1857. június 1-én, az akkori városháza tanácstermében leplezték le, a költő kívánságához híven, szerény keretek között. Itt bő négy évtizedet töltött, az esetleges érdeklődő tekintetektől szinte elrejtetten. Azonban 1885-ben, amikor a költő helyi kultuszát fölkaroló Emlékbizottság a református iskola egyik termében létrehozta az Arany-emlékszobát, a jelenlegi múzeum elődjét, az értékes festményt a tanács fölajánlotta, hogy ezentúl többen gyönyörködhesseken benne. Miután – 1899-ben – az elpusztult hajdúvár egyetlen megmaradt tartozékát, a Csonkatornyot restauráltan Arany-emlékmúzeummá alakították, a Barabás kép ennek lett megbecsült kiállítási tárgya. Napjainkban a harmadik emeleten találkozhatunk vele.

A XIX–XX. század fordulójának két-három évtizede jelentős népesedési, gazdasági és kulturális változást, fejlődést hozott Nagyszalonta életébe is. Ennek következtében a városi közigazgatás erősen kinőtte a falusias külsejű, kicsiny, földszintes székelyhelyet. Ezért került sor 1906-ban, a hajdúváros alapításának 300. évfordulója alkalmából a ma is álló impozáns városháza megépítésére, aminek tervét Székely László műépítész, e város szülötte, s ekkor Temesvár urbanisztikai szakértője készítette el. A tanács előre kikötötte, hogy az emeleti díszterem két szemközti falába keretszerű mélyedést irányozzon elő, ahova új festményeket kívántak helyezni. Egyet a város megalapítója, Bocskai István fejedelem, és egyet halhatatlan költőfia, Arany János tiszteletére.

Barabás ekkor már nem élt. Így a kor másik tekintélyes művészehez, az arcképfestésben hírnevet szerzett Benczúr Gyulához fordultak. Ő korára és elfoglaltságára hivatkozva tanítványának, a 30. életévét éppen hogy betöltött Éder Gyulának adta át a megbízatást, de elvállalva a felügyeletet és az irányítást.

Bocskai egész alakos képe 1906-ra el is készült, időben, mert az új épület alsó falait még ekkor rakták. Az Aranyé sem késett el. A Szalontai Lapok a kor jellegzetes publicisztikai fordulataival, dagályos, patetikus stílusban számolt be a második festmény megérkezetről: „A kép Arany János arcát és alakját híven adja vissza; igazi tükre a megdicsőült költő nemes és fennkölt lényének. Mellette látszik az a nevezetes hársfa, amely alatt írogatta a magyar nemzet irodalmi gyöngyszemeit. ... A háttérben, mintegy látomászerűen, ott van a torony, a háromszáz szalontai hajdú ősi fészke, amelyet oly szépen énekel meg a költő. ...”

Dicséret dolgában a Mester véleményezése nem sokkal marad az újságírói magasztalás mögött: „Éder Gyula festőművész által festett Arany János arcképet – amelyet Budapestről való elutazásom miatt a kezdett munka conceptionális állapotában láthattam –, felfogásban, compositiójának művészi átérzésében és a tárgy harmónikus megoldásában sikerültnek találtam.

Ambach, 1907. július hó. Benczúr Gyula festőművész, az I. fest. mesteriskola igazgatója.”

Ezek után mutassuk be a két hatalmas, 300x200 cm méretű, faragott, aranyozott rámba helyezett Éder-képet!

Mindkét személyiséget teljes alakban, állva örökítette meg. *Bocskai István* részben harci, részben fejedelmi öltözetben. Fején a róla elnevezett, jellegzetes sapka, kiemelkedő sastollal. Szakállas arcát kissé jobbra fordítja. Felső testén mellvért, alatta szoknyaszzerűség, majd eszimanadrág és szívfelsőben végződő csizma. A teljes alakot díszes körgallér fedi, jórészt hátravetve, ami a fejedelmet testesebbé, egyben méltóságteljesebbé teszi. Jobbjában buzogány, balját kardja markolatán pihenteti. Mellette, előtte faragott lábú asztal, tetején a felkunkorodó alapító okirattal. Az arcot s a vállakat kiemelendő, világos háttérrel festett, amit jobbról a *Pro Deo et patria* feliratú, oroszlános Bocskai zászló redői zámak le.

Az *Arany Jánost* elénk varázsló műalkotáshoz már bíráló megjegyzéseket is szükséges fűznünk. Éder Gyula annak idején úgy nyilatkozott, hogy a költő arcának megfestéséhez tudatosan választotta az általa is kitűnőnek tartott Barabás-portrét, mert teljesen megfelelt esztétikai felfogásának. Ellenben azon túl, hogy az arcot – a szalontai évekhez illően – némileg megfiatalítva vette át, a mintának más

Arany János

Boeckai István

nyomát nem fedezzük föl. Ezzel szemben mesterének, a konzervatív akadémizmus közismert képviselőjének valamennyi stílusjegyét sűrítve szemléljük a képen.

Jegyzősege idején Arany bizonyosan nem viselte azokat a ruhadarabokat, amelyekben Éder – romantikus festői stílusához híven – élénk állítja: fehér mellény, fekete „művésznyakkendő”, széles karimájú „művészkalap”, sötét körgallér. A környezetrajz s a háttér hangsúlyozottabban romantikus, hatásvadászó, ami a kispótáros egyéniségétől igen távol állott. A közismerten vízenyős, mocsaras szalontai tájból hegyoldal magaslik ki, egykori vár falomladékával. Erre támaszkodik a költő, jobbában könyvvel, balját csipőre téve, mármár színpadias pózban. Mögötte százados fa lombosátora. Nem hiányoznak a romantikus festői stílus egyéb kellékei sem: a nem létező szalontai hegyről az alant pihenő szülőfalura s az árnyékba burkolózó Csonka-toronyra sikklik tekintetünk. A fentieket összegezve: a nagyméretű festmény alapos mesterségbeli tudásról tanúskodik, de a költő ábrázolása jócskán elmarad Barabás Miklós említett portréjától.

Kifogásaink mellett el kell ismernünk, hogy a két festmény sikeresen szolgálta azt az ügyet, amiért e város egyik legszebb termébe állították: jelenlévővé tette az alapító fejedelem méltóságát és az egykori nótárostart, aki innen, a közeli Kölesér utcából indulva jutott fel a Parnasszusra. Azonban a politikai, államhatalmi körülmények úgy fordultak, hogy csupán tizenhárom évet tölthettek célszerűen megalkotott, eredeti helyükön.

1919. április 22-ével új fejezet kezdődött e helység történetében. A román csapatok ezen a napon vonultak be, és bő két évtizeden át itt maradtak. A katonai városparancsnok dr. Gall Paul helybeli ügyvédet tette meg primárnak. A magyar kultúrában nevelkedett polgármester a kisebbségi sorsba jutott lakosság iránt megértőnek mutatkozott. Azonban az okiráltságából s a környező falvakból betelepülő román tisztviselők, rendőrök, katonák csoportja egyre gyarapodott. Számukra mindaz, amivel itt találkoztak, nem csak idegennek tűnt, de nemzeti büszkeségüket is sértette. Az egyébként barátságos polgármester ezzel a „felsőbbrendűségi” áramlattal nem tudott (vagy nem is akart?) szembeszállni.

Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés után a beköltözött hangját a bukaresti hatóságok felerősítették és nacionalizmusukat is táplálták. Ezzel magyarázom azt a barátságtalan cselekedetet, hogy 1920. július 20-án a polgármesternek a városháza díszterméből el kellett távolítania Éder Gyula két festményét. Azonban annyi jó érzés maradt benne, hogy nem a pókhálósló padlásra, hanem egy raktárba vitte.

A folytatásra ugyanez év augusztus 8-ának hajnalán került sor, amikor Kossuth Lajos egész alakos bronzszobrát húzták le magas talapzatáról. A helybeli magyarok ezt úgy mentették meg, hogy a Csonkatorony földszintjén egy homályos sarokba helyezték.

A román belpolitikai hangulat a két világháború között aszerint változott, hogy melyik párt került uralomra. Ezzel együtt a polgármesteri széket is a győztes párt embere foglalta el. Az 1930-as évek elején a magyarsággal kapcsolatot tartó Suciú Aurel került a város élére. Ekkor, 1932. október 22-én telt be kerek félszázad Arany János halála óta. Az évfordulóról az Arany Emlékegyesület méltósággal emlékezett meg, s egyik szónoka Suciú Aurel volt. Az esemény sajtóbeszámolójából értesülünk arról, hogy a polgármester hallgatóságának itt jelentette be: „Éder Gyulának Aranyról készült festményét visszahelyezték a díszterembe.” (Szalontai Lapok, 1932. október 22.) Pártja bukása után a városházán is vezetőváltás történt. Ennek következményeként a költő képmása ismét raktárba került, de „a politikai és uralmi fordulat okán” csupán néhány évre.

1940 szeptemberében, a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély, s benne Nagyszalonta ismét Magyarország része lett. Bielek Pál városparancsnok és Zs. Szabó János ideiglenes polgármester első teendői közé tartozott a két Éder festmény visszaállítása eredeti helyére. Azonban mindössze egy szűk évtizedet tölthettek itt. A kommunista párt vezette Városi Ideiglenes Bizottság határozata értelmében 1950. július 22-én mindkettőt kiemelték és az Arany János Emlékmúzeumba vitték: vegyék le a falról, és állítsák ki! Az elkövetkező évtizedek helyi pártpolitikai eseményeinek ismeretében ezt a lépést utólag is elfogadhatónak ítélem. Ugyanis a városháza nagy természet ritkán vették igénybe, mert a helység közigazgatási kérdéseiben is a rajoni pártbizottság, főleg annak első titkára döntött. Viszont a Csonkatoronyban minden látogató megtekinthette.

(Zárójelben egy „apróság”-ról. Valamelyik nagyfejűnek meglepő ötlete támadt: a Boeckai festményt vegyék ki a faragott, aranyozott rámból, mert a pártnak nagyobb szüksége van rá. Az állami ünnepeket köszöntendő, ezután ebbe rögzítették azt a kifeszített, vörös vásznat, amelyre az éppen időszerű jelszó kivágott betűit ragasztották, majd a városháza főbejárata fölé helyezték. A párttitkárnak még maradt annyi tisztesség, hogy az ekkortájt alakult Famunkás Kisipari Termelőszövetkezet elnökét kötelezte: önkéntes munkával Boeckainak készítenen egy barnára pácolt, egyszerű keretet. Ezt látjuk manapság is. Ellenben érthetetlen, hogy az eredeti azóta se került elő.)

Az 1989-es fordulat után már föl se vetődött a két festménynek a városházán való elhelyezése. A szalontaiak s a visszatérő látogatók a bő emberöltő alatt itt, a Csonkatoronyban szokták meg. Ugyanúgy a múzeum tartozékának tekintik, mint a halhatatlan kézíratait, könyveit, bútorait. A fejedelmet megörökítő kép némi gondot okozott. Mivel egykori száműzetését nem megfelelő körülmények között töltötte, a vastag olajfesték repedezni kezdett. 1998-1999-ben a nagyváradi Körösvidéki Múzeum restaurátora, Gheorghe Gherman megújította. Jelenleg a helytörténeti témájú földszinten találkozhatunk vele, a költővel pedig a magas és világos második emeleti teremben. Az a sok ezer látogató, aki évente fölkeresi az irodalmi emlékeket őrző Csonkatornyot, Éder Gyula mindkét alkotásában gyönyörködhet.

Dánielisz Endre

Szalontai fejfa díszítménye (Lükő Gábor nyomán)

Kacs Kovics Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

„közgy iránti részvétemért soha nagyobb díjt nem nyerhettem volna...” (Részlet Kacs Kovics Lajos leveléből, amelyben megköszöni akadémikussá választását.)*

Nagy Iván emlékezésében így emlékezik elhunyt tagtársára, Kacs Kovics Lajosra: „Mindvégig munkás magvetője, gondos kertésze volt azon két irányeszmének, mely a népnevelés és a belterjes, okoskerü gazdaság által a nemzet erkölcsi és anyagi erejének gyarapítására és megalapítására törekszik. E két irányeszmének áldozta tagtársunk egész életét.”¹

I. Kacs Kovics Lajos jogász pályájának kezdetén, 1831-ben és 1832-ben, joggyakornokként, főnöke, Fejes Antal királyi ügyigazgató mellett részt vett a körmöcbányai érctolvajok elleni nyomozásban. Itt kevés hivatalos dolga mellett ideje nagy részét olvasással és bányászati műszavak gyűjtésével töltötte. 1831-ben a kolera közeledtének hírére visszatértek Pestre, ahol Kacs Kovics az általa már évek óta ismert Vörösmarty Mihálynak és Zádor Györgynek előadta, hogy milyen szomorú helyzetben van a magyar nyelv és a nemzet ügye az általa beutazott bányavidéken, különösen Körmöcbányán. Szinte teljesen hiányzik a magyarul beszélő művelt réteg, a bányászattal kapcsolatos ügyvitel pedig teljesen németül folyik. Erre a két tudós, mindketten az Akadémia tagjai, felkérték, készítsen egy rövid magyar műszótárt a bányászati nyelvből, s közölje azt valamelyik folyóiratban.² Így kezdődött Kacs Kovics Lajos sok évtizedes kapcsolata a Magyar Tudományos Akadémiával. 1831 decemberében Döbrentei Gábor akadémiai titoknaknak – főtítárnak – írott levelében örömmel vállalta az akadémiai megbízást a bányászati műszavak gyűjtésére. Fő célja ugyanis, hogy a bányavárosokban uralkodó német nyelv egyeduralmát megtörje.³

Kacs Kovics a kolera megszűntével főnökét követve visszatért Körmöcbányára, és hivatalos elfoglaltságai mellett folytatta kutatómunkáját is. Szívélyes viszonyba került a városi főügyessel, aki egy szerszmind a levéltárat is kezelte. Ott lemásolhatott számos érdekes okmányt, köztük Mária királyné latin nyelvű kötelezvényét a várostól kölcsön vett ezer körmöci aranyról. A legérdekesebb forrás egy, a Rákóczi-szabadságharc idején élt selmecbányai bányamester naplója volt. Körmöcbányai vizsgálataik eredményeként a bűnösöket, köztük a királyi pénzverde főnökét elítélték. Kacs Kovics visszatért Pestre, és ügyvédsegédként továbbra is Fejes Antalnál dolgozott.

Kacs Kovics Lajos körmöcbányai kutatásainak gyümölcssei tanulmányok és forrásközlések. A Tudományos Gyűjtemény 1831. és 1832. évi számaiban⁴ az Alsó-magyarországi ércművelésről érkezett, az ottani bányaművelés monográfiáját akarta összeállítani. Célja – írta – hogy a nemesércet bányászattal és feldolgozással azokkal is megismertesse, akik ezt saját szemükkel nem láthatják, másrészt meg akarta mutatni, hogy a bányászati szakirodalmat magyar nyelven is lehet művelni. Azt tervezte, hogy a sokrészű dolgozat végigköveti a nemesércet útját bányászatuktól a pénzverésig, a tanulmány azonban az ötödik rész után félbeszakadt. A Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában, a Tudománytárban adta közre a már említett selmecbányai bányamester, Zweig János Kristóf naplószerű feljegyzéseit.⁵ Kacs Kovics a maga által válogatott és fordított közlemény bevezetőjében, mintegy tanulságként azt írja: hazánk elmúlt évszázadainak története a belső háborúk és pártoskodás története. Hol tarthatnánk most műveltségünkben, ha őseink a közjó ügyében egyetértettek volna? Semmi sem szükségesebb korunkban, mint egyesülni, s a múltak példáján okulva boldogabb jövőt teremteni.

* Pest 1837. szeptember 9. MTA Könyvtára Kézirattár és régi könyvek gyűjteménye (ezután MTAKK) Régi Akadémiai Levéltár (továbbiakban RAL) 65/1837

¹ Nagy Iván: Emlékezés Kacs Kovics Lajos I.[evelező] tagról. Budapest 1892. 157. old. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezések. VII. kötet 6. sz.)

² Kacs Kovics Lajos életének és működésének ismertetésénél a Magyar Tudományos Akadémia számára írt és az Országos Széchényi Könyvtárban található önéletrajzára támaszkodom. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1329

³ Kacs Kovics Lajos levele Döbrentei Gábor titoknaknak. Pest 1831. dec. 10. MTAKK RAL 158/1832

⁴ Kacs Kovics Lajos: Az Alsó-magyarországi ércművelésről. I–V. Tudományos Gyűjtemény 1831. IX–X. XII. 1832. IV. 1832. IX.

⁵ Pótlékok az 1703-7ki magyar történetekhez. Zweig naplójából. [Közreadja] Kacs Kovics Lajos. Tudománytár VI. köt. 1835. 146–185. old.

Néhányszor jogászi felkészültségét is megcsillogtatta, például a Társalkodó 1837. 99. és 100. számában a jószágszerzés módjairól és a haszonbérletről illetve annak veszélyeiről értekezett.⁶

Elkészült végre a Döbrentéinek még 1831 decemberében ígért bányászati műszótár is, melyet 1834. június 28-án egy levél kíséretében nyújtott be az Akadémiának.⁷ Sajnos kézirata, amely egyike az elsőknek ebben a tárgy körben, jelenleg is lappang. A levélben található néhány megjegyzése alapján mégis képet alkothatunk Kacs Kovics műszógyűjteményéről. A bányászati műszavakat németül, mellettük a javasolt magyar kifejezésekkel, betűrendbe szedve közli. „Használati utasítást” is fűz a gyűjteményhez: *a.* A szavak minőségét betűkkel jelöli: *cs* = cselekvő, *k* = középige, *ih* = igehatározó, *msz* = mellékszó, *tsz* = többes szám. *b.* A többjelentésű szavakat arab számokkal különbözteti meg. *c.* Az ígét mindenütt a kijelentő mód egyes szám harmadik személyben közli. *d.* A szavak latin jelentését elhagyta, mert a bányászati gyakorlatban latin műszavakat nem használnak. *e.* Mivel a bányahelyeken használt magyar kifejezéseket többnyire a németből kölcsönözték. [pl. Lachter = laktor (helyesen ől), Bergmeister = bergmester (helyesen bányamester), Hütte = huta (magyarul kohó, hámor)] ezért mellőzte a szokásos rossz magyar műszavakat, helyettük, ahol csak lehetett, mindenütt teljesen magyar eredetűket javasolt.

2. Kacs Kovics Lajos közéleti pályája 1836-ban kezdődött, amikor az alakuló Kisdedóvó Egyesület titkárává választották. Ugyanebben az évben megpályázta a Magyar Gazdasági Egyesület titkári állását is. Mezőgazdasági jártasság, magyar és német nyelv tökéletes tudása, a francia és az angol értése voltak a pályázati feltételek. Kacs Kovicsnál az utolsó hiányzott, azonban nyelvtanár segítségével 3 hónap alatt annyira haladt az angol nyelvben, hogy a könyveket, sőt a beszédet is megértette, bár beszélni még nem tudott. Így 1836. november 15-én az MGE igazgató választmánya Vörösmarty, Bajza József, Bertha Sándor és Tasner Antal ajánlásával egyesületi ideiglenes titkárrá választotta.

Kacs Kovics Lajost a társadalmi emelkedés mellett a tudományos siker is megérintette, az 1836. évi nagygyűlésen a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává ajánlották.⁸ Az alapszabályok részletesen rendelkeztek arról, hogy kik lehetnek tagjai az Akadémiának.⁹ A tudós társaság akkor tiszteleti, rendes és levelező tagokból állt. A rendes tagok számát 42-ben határozták meg, levelező tagokat azonban elvileg korlátlan számban választhattak. Ebben az időben szavazati joggal csak a tiszteleti és rendes tagok bírtak. A tagságot választás útján lehetett elnyerni. Levelező tag lehetett, aki Magyarországon, magyar nyelven készült írásai által ismertté vált, a külföldiek közül pedig azok, akik a magyar nemzetet, annak irodalmát, történelmét bemutató munkájuk által híressé lettek. A tagválasztás első lépéseként a jelöltet legalább egy, szavazati joggal bíró tag ajánlotta írásban. A tagajánlásokat a tagválasztó ülés előtt – amely az éves közgyűlés egyik napján történt – három napon át közszemlére tették. A választás titkos szavazással történt, első körben a voksok felénél többet kellett elnyerni, utána már az egyszerű többség döntött. A megválasztott tagoknak – akik királyi engedéllyel használhatták a „Magyar tudós társaság tagja” címet – fél éven belül nyilatkozniuk kellett, elfogadják-e választásukat és az azzal járó kötelezettségeket. Mik voltak ezek a kötelezettségek? Az Akadémia tekintélyének, méltóságának fenntartása, munkásságukkal a nemzet várakozásának megfelelni, mind a nemzeti nyelv művelésében, mind a tudományok és művészetek terjesztésében élen járni.

Abban, hogy valaki eljusson a jelöltség, hogy nevét kifüggesztve lássák a Magyar Tudományos Akadémia hivatali helyiségében, az irodalmi munkásságon kívül szerepet játszottak a társadalmi, társasági kapcsolatok is. Kacs Kovics Lajos tisztségei nyomán bizonyosan újabb támogatókat is szerzett magának. 1836-os tagajánlásukban Vörösmarty Mihály és Szemere Pál, mint „több rendbeli értekezések íróját és az akadémiai Zsebszótár munkatársát” ajánlották tagtársaik figyelmébe Kacs Kovicsot. Toldy Ferenc, az Akadémia új főtitkára ajánlásában kiemelte a jelölt bányásztudományi tanulmányait, valamint az Akadémiához beküldött – már említett – bányászati műszótárát. Az igazán befolyásos ajánlók ellenére ebben az évben Kacs Kovics Lajos nem járt sikerrel a tagválasztáson.¹⁰ Egy év múlva Bajza József, Szemere Pál, Fábiny Gábor, Horváth Cyrill és Schedius Lajos támogatták megválasztását.¹¹ Az 1837. évi nagygyűlés szeptember 7-i tagválasztó ülésén Kacs Kovicsot Fényes Elek, Vállas Antal,

⁶ *Kacs Kovics Lajos: Jószágszerzés és haszonbérletről.* Némi figyelmeztetéssel a szerzők' s bérbeadóknak I–II. Társalkodó 1837. 99. (dec. 13.) és 100. (dec. 16.) sz.

⁷ *Kacs Kovics Lajos levele a Magyar Tudományos Akadémiának.* Pest 1834. júl. 28. MTAKK RAL 77/1834.

⁸ *Vizota Gyula: Tagajánlások a Magyar Tudományos Akadémián.* Akadémiai Értesítő 1906. 515. old.

⁹ *A Magyar Tudós Társaság alaprajza.* (1831.) Közli: *Kónya Sándor.* ... Magyar Akadémia állíttassék fel... Bp. 1994. 63–72. old.

¹⁰ *Vizota u. o.*

¹¹ *A tagajánlás kézirata: MTAKK RAL 119/1837.*

Brassai Sámuel, Zsoldos Ignác és mások társaságában levelező taggá választották.¹² Gróf Teleki József elnök az alapszabályok értelmében, levélben közölte vele az örvendetes hírt¹³ és Kacs Kovics postafordultával válaszolt.¹⁴ Kijelentette: „közügy iránti részvétemért soha nagyobb díjt nem nyerhettem volna, mint midőn a Tekintetes Tudós Társaság megbecsülhetetlen bizodalmaival megajándékozva, levelező tagjainak tisztelt sorába iktata.” Megígérte, tiszta szándékú iparkodással azon lesz, hogy az Akadémia által kijelölendő köteleességeit híven teljesítse, s rendszabásainak magát mindenben aláveti.

A Magyar Tudományos Akadémia első alapszabálya csak a rendes tagok részére tette lehetővé székfoglaló értekezés felolvasását. 1841-ben egy kisebb alapszabály-módosítással a levelező tagokra is kiterjesztették ezt a jogot, vagy inkább köteleességet.¹⁵ A helybeli, Pesten és Budán élő tagok valamelyik kisgyűlésben tartották székfoglalójukat, míg a vidékieknek fenntartották a nagygyűlés napjait. Kacs Kovics Lajos az 1842. március 7-i kisgyűlésen olvasta fel értekezését¹⁶, amely megjelent az általa szerkesztett *Közlemények a kisdédová és elemi nevelés köréből* című periódika első, és sajnos egyetlen számában¹⁷. A tanulmány a korai életkorban kezdődő nevelés hatásának hasznát vizsgálja a nemzet erkölcsi és szellemi állapotára. Egyik alaptétele: minden polgári társadalom célja az általános biztonság, jólét és az egyes polgárok biztonsága. Ezek egyrészt a földön, területen alapulnak, amelyen a polgárok élnek, másrészt az erkölcsön és a tudományon. Az erkölcs és a tudás pedig a nevelés által terjed legsikeresebben. Van még egy eleme a nemzetek boldogságának, írja Kacs Kovics: a polgárok lelki egysége, a nyelv, a szokás és a közjóban összpontosuló érzelmek egysége, azaz a nemzettudat, vagy ahogyan a reformkorban megfogalmazták: a nemzetiség. Kacs Kovics a magyar nyelv elterjesztésének egyik hatásos eszközt látja a kisdédóv intézetekben: ha már ott minden gyermek megtanulna magyarul, akkor fokozatosan magyar nyelvűvé lehetne tenni az alsó fokú iskolázást is. Véleménye szerint nemzeti fejlődésünkhöz elsősorban az iskolarendszert kell nemzetiesíteni. Érdemes megjegyezni, hogy Kacs Kovics Lajos, aki egész életében Széchenyi István hívének tekintette magát, és ebben az értekezésben is jócskán idézi őt, e tekintetben gyökeresen másként vélekedik, mint Széchenyi. Ő a nyelvművelést, és nem nyelvtérjesztést tartotta fontosnak, és hangsúlyozta az anyanyelv használatának jogosságát minden országlakos számára.

Az akadémikusok alapvető joga volt a tudós társaság üléseinek látogatása. Átnézve az Akadémia kis- és nagygyűléseinek jegyzőkönyveit, azt látjuk, hogy Kacs Kovics Lajos 1838. május 2-ától – mikor levelező tagként először vett részt egy kisgyűlésen – rendszeresen látogatta az üléseket. Többször ajánlékozott az általa szerkesztett folyóirat, a Gazdasági Tudósítások számaiból az Akadémia könyvtárának.

3. Kacs Kovics Lajost a bányászati tudományok ismerőjeként, szakértőjeként tartották számon az Akadémián és egyik szorgalmazója volt a bányavárosokban indítandó magyarosítási mozgalomnak. A bányavárosok ügye egyébként is izgatta a reformkori közéletet. Jogilag külön testet képeztek Magyarországon belül, 1573 óta az úgynevezett Miksa-féle bányarendtartás (amely teljesen ausztriai minta átvétele) alapján igazgatták a bányavárosokat. Hivatali nyelvként a németet használták. Ezért a reformkorban a magyar alkotmányosságtól eltérő módon kezelt bányászati jog beillesztése a magyar jogrendszerbe fontos követelés volt.¹⁸ Az 1839/40-es, legsikeresebbnek mondható reformországgyűlés a bányavárosokban is erjedést indított el. 1841 elején a Felső-magyarországi bányatársaság kérelemmel fordult az Akadémiához: fordítsák magyar nyelvre az általuk küldött bányászati műszavakat, hogy ezután magyarul vezethessék jegyzőkönyveiket. Toldy Ferenc az Akadémia vezetése nevében felkérte Bugát Pál és Frivaldszky Imre rendes, valamint Kacs Kovics Lajos levelező tagokat, hogy a műszójegyzéket fordítsák magyar nyelvre.¹⁹ A bizottság nevében Bugát Pál számolt be a munkáról az 1841. június 14-i kisgyűlésen.²⁰ Bejelentette, hogy a bányászati szakkifejezéseket elkezdték fordítani, de kétségeik merültek fel: jó-e a mintegy 200 szakkifejezést kiragadni a bányászati tudományok teljességéből. Javasol-

¹² Az 1837. évi (VIII.) nagygyűlés jegyzőkönyve. MTAKK K 1354.

¹³ Előülői levelek fogalmazványai. MTAKK K 1606

¹⁴ *Kacs Kovics Lajos* levele Toldy Ferenc titoknoknak. Pest 1837. szept. 9. MTAKK RAL 65/1837

¹⁵ Magyar Tudós Társasági névkönyv 1842-re. Buda é.n. 29. old.

¹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia kisgyűléseinek jegyzőkönyve. 1842. márc. 7. MTAKK K 1394

¹⁷ *Kacs Kovics Lajos: A kisdédová országos szempontból tekintve. Közlemények a kisdédová és elemi nevelés köréből.* I. füzet 1843. 7-25. old.

¹⁸ A magyar bányajogról röviden: Magyar jogi lexikon. Bp. 1898. I. k. 623–624. old.

¹⁹ *Toldy Ferenc* főtítár levele Bugát Pálnak. Pest 1841. márc. 20. MTAKK RAL 158/1841.

²⁰ Az MTA 1841. június 14-i kisgyűlésének jegyzőkönyve. MTAKK K 1394

ják egy összefoglaló munka, bányászati műszótár készítését. Ebben a munkába be kell vonni mindazokat, akik Magyarországon bányászattudománnyal foglalkoznak. Az ülésen részt vevő akadémikusok részben elfogadták Kaecskovicsék érvelését, fontosabbnak tartották azonban a magyar szaknyelv terjesztésének ügyét. Így Bugát és Kaecskovics folytatta a munkát: 1841. augusztus 21-én kelt jelentésükben közölték, hogy a műszójegyzéket elkészítették.²¹

Kaecskovics Lajos következő akadémiai megbízása is a bányászati szaknyelvhez kapcsolódik. Az 1843/44-es országgyűlésen Zsedényi Ede Szepes vármegyei követ felvetette egy önálló magyar bányászati törvénykönyv megalkotásának szükségességét.²² Az országgyűlés alsó tábláján egyöntetű helyesléssel fogadták a javaslatot, és kerületi választmányt bíztak meg a törvényjavaslat előkészítésével. A választmány nevében Szemere Bertalan, Borsod vármegyei követ és az Akadémia levelező tagja 1844 januárjának elején felkérte a tudós társaságot, hogy az elkészült bányászati törvényjavaslatban használt szakkifejezésekről véleményt mondjanak, és ahol szükséges, jobbakat ajánljanak.²³ Talán ebből a javaslatból lehet legbiztosabban törvényt írta bizakodóan. A műszójegyzék megvizsgálásával Bugát Pált, Fogarasi Jánost és az akkor már Pest város főjegyzőjeként működő Kaecskovics Lajost bízták meg.²⁴ A bírálattal – Szemere kérésének megfelelően – gyorsan elkészültek. Lukács Móric, az Akadémia helyettes segédjegyzője az 1844. január 22-i kisgyűlésen már azt jelenthette, hogy a bizottság észrevételeit el is küldte Szemerének.²⁵ A Régi Akadémiai Levéltárban található szójegyzéket²⁶ összehasonlítva a kinyomtatott bányászati törvényjavaslattal²⁷ nem dőnhető el egyértelműen, milyen mértékben használták fel az akadémiai szakértők javaslatait. Indokolatlanul bizakodott egyébként Szemere: a bányászati törvényjavaslat nem vált törvényvé. A kormányzat halogató taktikája eredményes volt, az országgyűlés levette napirendjéről a törvényjavaslatot.

1844-től Kaecskovics Lajos egyre ritkábban látogatta az Akadémia üléstermét: komolyabb munkával járó megbízást egyáltalán nem vállalt. Egy 1876-ban írt levélben azzal magyarázta passzivitását, hogy „1843-tól 1849-ig viselt hivatalai annyira elfoglalták, hogy az Akadémia szolgálatára nem szakíthatott időt”.²⁸ Önéletrajzát és akadémiai levelezését forgatva ennél nyomósabb indokot is felfedezhetünk. 1846-ban, mikor a levelező tagokat véglegesen besorolták az Akadémia tudományos osztályaiba, Kaecskovics a VI. azaz a természettudományi osztályba került.²⁹ A magyar bányászati szaknyelv megteremtésében kifejtett erőfeszítései mellett az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben végzett ismeretterjesztő munkásságát értékelték ezzel a döntéssel, amely Kaecskovics számára szinte feloldhatatlan elmentmondási eredményezett. Nem végzett rendszeres természettudományi stúdiumokat, s napi munkája sem tette lehetővé, hogy a szakirodalomban kellőképpen elmélyüljön. Lett volna pedig megoldás! A költőként sikertelen Császár Ferenc, aki az 1840-es években a váltójog legjelesebb hazai szakértőjévé képezte magát, 1847-ben a nyelvtudományi osztályból átlépett a törvénytudományi osztályba. Kaecskovics Lajos ezzel a lehetőséggel nem próbálkozott meg.

A márciusi forradalmat, a dicső és szabad másfél évet követő, az országot gyászba és sötétségbe borító önkényuralom egyébként sem kedvezett a tudománynak. A neoabszolutista hatalom a Magyar Tudományos Akadémia működését egy időre betiltotta, és egy év elteltével csak korlátozott keretek között folytathatták a munkát. Az Akadémia nagygyűlést nem tarthatott, ennek következtében új tagokat sem választhattak. Kaecskovics Lajost, mint a debreceni országgyűlés tagját, haditörvényszéki vizsgálat alá vetették. Elítélését csak a Haynau által adott amnesztia akadályozta meg, de még évekig rendőri felügyelet alatt állt nőgrádi birtokán. Önéletrajzában feljegyezi, hogy csak Teleki József elnök pesti gyászszertartására utazott fel a fővárosba, 1855 februárjában. Itt megismerkedett Tompa Mihállyal, aki az egyik búcsúztató lett volna, azonban meghült, írja Kaecskovics, és csak Török Pál szuperintendens mon-

²¹ Bugát Pál és Kaecskovics Lajos jelentése. Pest 1841. aug. 21. MTAKK RAL 263/1841. – A jelentéshez vizsgálataik eredményét is mellékeltek, ez az irat nincs az Akadémia régi levéltári anyagában.

²² Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerk. és kiadja Kovács Ferenc. Bp. 1894. II. k. 460–461. old.

²³ Szemere Bertalan levele Toldy Ferenc főtitkárnak. Pozsony, 1844. jan. 7. MTAKK RAL 29/1844

²⁴ Az MTA 1844. január 15-i kisgyűlésének jegyzőkönyve. MTAKK K 1396

²⁵ Az MTA 1844. január 22-i kisgyűlésének jegyzőkönyve. U.o.

²⁶ MTAKK RAL 29/1844

²⁷ Bányászati törvényjavaslat 1844. I.d.; Magyarország 1843/44. évi közgyűlésének írásai. Pozsony-Pest 1844. II. köt. 265–328. old.

²⁸ Kaecskovics Lajos levele az MTA főtitkárnak. Sőj 1876. jún. 20. MTAKK K 1231:57.

²⁹ Magyar Tudós Társasági névkönyv 1846-ra. Buda é.n. 28. old. Ebben az évben tüntették fel először a – korábban csak névsorba rendezett – levelező tagokat tudományos osztályok szerint.

dott gyászbeszédet. Valójában Tompa Mihály ellen éppen eljárás folyt, ezért eltiltották a gyászbeszéd elmondásától.³⁰

1855-től az MTA az új elnök, gróf Dessewffy Emil vezetésével – aki a fontolva haladó konzervatívok egyik udvarhoz hű vezére volt – lépéseket tett, hogy a tudós társaság ismét a régi fényében, országos testületként működhessen. Ennek azonban nagy ára volt: a kormányzat új alapszabályok elfogadására kényszerítette az Akadémiát, amely 1858-ban, 11 év után, ismét ünnepélyes nagygyűlést tarthatott. A Pesti Napló 1858. október 28-i számában Toldy Ferenc főtítkárral nyílt levélben szólította fel az akadémikusokat, hogy 1848 óta megjelent műveik és kézírataik adatait juttassák el hozzá. Kacs Kovics november 3-án válaszolt a felhívásra: irodalmi munkássága a Pesti Naplóban, a Gazdasági Lapokban és a Borászati Lapokban, részben álnéven megjelent cikkekből áll. Jelezte, hogy eszközök és új szakirodalom híján nem tud érdemi tudományos munkát kifejezni.³¹ 1860-ban Toldy Ferencnek írt levélben Kacs Kovics Lajos már feladatot, munkát kért az Akadémiától: széles körű nyelvtudása birtokában szívesen vállalkozna külföldi tudományos munkák, például Adam Smith vagy Bentham szakkönyveinek fordítására.³² Toldy azonban nem is válaszolt a levélre! Kacs Kovics önéletírásában feljegyezi a sértő epizódot: csak később, Pesten történt véletlen találkozásuk alkalmával kapott életrajzi feleletet Toldy Ferentől: ajánlatával forduljon valamelyik irodalmi vállalat kiadójához vagy szerkesztőjéhez. Bár semmi sem menti Toldy rideg és talán meggondolatlan viselkedését, el kell mondani, hogy Kacs Kovics tényleg nem követte a Magyar Tudományos Akadémia 1850 utáni irányváltását: a hangsúly már az önálló tudományos eredmények létrehozására került, az adaptáció, az idegen nyelvű szakirodalom magyarítása kevésbé érdekelte az Akadémia vezetését.

4. Ettől fogva kapcsolata szeretett intézményével – Kacs Kovics büszkén vallotta, hogy egyetlen címe: a Magyar Tudományos Akadémia tagja – tulajdonképpen formális volt; az akadémiai névkönyv számára bejelentette, ha kisebb-nagyobb cikkei jelentek meg. 1887-ben azonban az Akadémia jóvá tette Toldy Ferenc hibáját. A június 27-i összes ülésen a főtítkár felhívta a figyelmet arra, hogy Brassai Sámuel és Kacs Kovics Lajos taggá választásuk ötvenedik évfordulóját ünneplik. Az ülésen felkérték az elnököt, Trefort Ágostont, hogy tolmácsolja a Magyar Tudományos Akadémia szerencsekívánatait a két ünnepeltnek.³³ Kacs Kovics szeptember 15-én válaszolt Trefortnak.³⁴ A megemlékezést nagyobbra tartja minden kitüntetésnél, ezért nekifog önéletrajza megírásának, ezzel kívánva szolgálatot tenni az Akadémiának. Ez a csaknem 200 oldal terjedelmű kézirat, amelyből már idéztem is, a Magyar Tudományos Akadémia levéltára helyett végül az Országos Széchényi Könyvtárba került Nagy Iván hagyatékával. Az 1887 utolsó negyedében írt önéletrajz a tényszerűség szempontjából kritikával kezelendő. Az életkorát meghazudtolóan igen jó szellemi kondícióban lévő Kacs Kovics valószínűleg segédletek nélkül dolgozott, így adatai helyenként megbízhatatlanok, néhány kortársának, például Kossuthnak megítélésében pedig régi ellenszenvéi vezetnek. De hát az önéletrajz szubjektív műfaj, nem tudományos monográfia.

Kacs Kovics Lajos 1891. december 9-én meghalt. December 12-i temetésén földije, akadémikus társa, Nagy Iván történész búcsúzott tőle a Magyar Tudományos Akadémia nevében. Az Akadémia az 1892. január 25-i összes ülésen emlékezett meg a III. osztály legrégebbi tagjáról, és döntöttek arról is, hogy Kacs Kovics Lajos felett emlékbeszédet fognak tartani, amelyre Nagy Ivánt kérték fel.³⁵ 1892. április 25-én hangzott el az előadás, amelyet még abban az évben nyomtatásban is megjelentett az MTA. Nagy Iván az akadémiai emlékbeszédek kialakult szokásrendje szerint ismertette az elhunyt tag életrajzát és tudományos tevékenységét. Kiemelte, hogy Kacs Kovics Lajos eszményei a kölcsönös szeretet és áldozatkészség voltak, ezek vezették, ezek voltak útírtásai életének hosszú, de egyenes útján: „Elhunyt, nem mint egy élete delén viharoktól kitépett tölgy, hanem mint földi hivatását teljes egészében betöltött agg harcos, akit a természet örök ura által kiszabott életkor törvénye fektet megérdemelt végnyugalomra. Elhunyt, mint egyike azon régi szabású gárdának, melynek tagjai földi pályájukon nem keresték a vagyont; hanem a természettől öröklött szellemi értéküket beruházták a szeretett haza közjólétének gazdaságába.”³⁶

Mázi Béla

³⁰ Tompa Mihály levele Fördös Lajosnak. [Hanva, 1855. márc. 25.] Ld. Tompa Mihály levelezése. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta *Bisztray Gyula*. Bp. 1964. I. köt. 225. 435. old.

³¹ *Kacs Kovics Lajos* levele Toldy Ferencnek. Sőj, 1858. nov. 3. MTAKK RAL 145/1858

³² *Kacs Kovics Lajos* levele Toldy Ferencnek. Sőj, 1860. júl. 24. MTAKK Magyar Irodalmi Levelezés 4-r. 76

³³ 1887. jún. 27-i akadémiai összes ülés. Akadémiai Értesítő 1887. 177. old.

³⁴ *Kacs Kovics Lajos* levele Trefort Ágostonnak. Sőj 1887. szept. 15. MTAKK RAL 556/1887

³⁵ 1892. jan. 25-i akadémiai összes ülés. Akadémiai Értesítő 1892. 101. old.

³⁶ *Nagy Iván* emlékbeszéde 156–157. old.